

A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐK UTAZÁSI SZOKÁSAI

¹ Gonda Tibor – ² Raffay Zoltán

¹ Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, MTI, gonda.tibor@tk.pte.hu

² Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, MTI, raffay.zoltan@tk.pte.hu

DOI: 10.15170/TVT.2021.06.01.02

Absztrakt

A hazai turizmuskutatás nem eléggé vizsgált területe az akadálymentes turizmus. Csak az elmúlt néhány évben figyelhető meg ebben változás, az által, hogy néhány kutató érdeklődési körébe került a téma vizsgálata. A szerzők egy kérdőíves vizsgálat eredményére építve mutatják be a fogyatékossgal élők utazási gyakoriságát és utazási keresletük néhány fontos vonását. A hazai szakirodalom összefoglalása mellett kitérnek a meghatározó nemzetközi szakirodalom bemutatására is. Az akadálymentes turizmus kérdésköre az európai lakosság 10%-át érinti, tehát túl a kérdés társadalmi és szociális jelentőségén, piaci szempontból sem elhanyagolható létszámról van szó. Az érintettek elvárásainak és speciális fogyasztói szokásainak a megismerése feltétlenül szükséges a megfelelő kínálat kialakításához, illetve a szolgáltatások egyenlő esélyű elérésének a biztosításához. A szerzők, a Peer Act nevű Erasmus projekt szakértőiként közreműködve hazánkon kívül további 4 ország (Németország, Olaszország, Spanyolország és Horvátország) kismintás kutatási eredményeire is kitérnek.

Kulcsszavak: akadálymentes turizmus, utazás gyakoriság, motiváció, turisztikai termékek

Abstract

An area not thoroughly enough discussed in Hungarian tourism research is accessible tourism; a change in this is only visible in the recent years, by a few researchers starting to focus on the study of this issue. The authors present, based on the findings of a questionnaire survey, the frequency of travels by people living with disabilities and a few important characteristics of their travel demands. Besides summarising the Hungarian literature of the field, authors also give an introduction to the most important findings of international literature. The issue of accessible tourism concerns approximately 10% of the population of Europe, so in addition to the social and moral significance of the issue, serving the travel needs people living with disabilities is also significant for the economy. In order to create the special supply and to provide equal access of services for those concerned, their expectations and special consumer habits must be known. The authors, in collaboration as project experts in an Erasmus project called Peer Act, also present research findings of 4 other project partner countries (Germany, Italy, Spain and Croatia).

Keywords: accessible tourism, frequency of travel, motivation, tourism product

Bevezetés

A fejlett országokban a turisztikai kínálat szervezése során is egyre nagyobb figyelmet kap az akadálymentesítés, részben humanitásból, részben felismerve az ebben rejlő jelentős üzleti lehetőséget. Legáltalánosabban megfogalmazva, az akadálymentes turizmus a mindenki számára egyenlő módon elérhető turizmust jelenti, beleértve a fogyatékosokkal élőket, az átmenetileg mozgáskorlátozottakat, az időseket, a kisgyerekeseket és a többgenerációs családokat. Ennek megfelelően az egyenlő esélyű hozzáférés vizsgálatának a fő területei megegyeznek a turizmus kínálati oldalának fő területeivel, úgymint: szálláshely-szolgáltatás; vendéglátás; turisztikai attrakciók; közlekedés; kommunikáció. Ezek közül a szakirodalom a legtöbbet talán éppen az attrakciók akadálymentesítésével foglalkozik, valószínűleg azzal összefüggésben, hogy az attrakciók jelentős része állami tulajdonú közintézményként működik (Csesznák et al., 2009, Káldy, 2010). Az akadálymentes turizmus célcsoportjának már maga a lehatárolása is problémába ütközik. A közvélemény sokszor nem is sorolja az érintettek közé azokat, akik élethelyzetüknél fogva rövidebb vagy hosszabb ideig tartoznak a célcsoport tagok közé: például kismamák, műtét utáni felépülés alatt lévő időszakosan mozgáskorlátozottak, illetve az idős korosztály. Márpedig utóbbiak aránya az összlakosságon belül folyamatosan nő, és számukra az akadálymentesítés számos formája elemi szükségletként jelenik meg. Szélesebben értelmezve és kissé filozofikusan közelítve a témakörhöz azt is mondhatjuk, hogy az akadálymentesítés a folyamatosan kényelemre törekvő emberi lét szakadatlan törekvése (FARKAS, -PETYKÓ, 2019, 2020). Nagyon sokan élnek tehát közöttünk valamilyen tartós vagy átmeneti fogyatékossgal, ami akadályokat jelenthet a számukra az életük során, és korlátokat jelenthet az utazásaik megvalósításában. Valójában „az akadálymentes turizmus nem más, mint egy *folyamatos törekvés*, mely arra irányul, hogy minden úti cél, idegenforgalmi termék és szolgáltatás elérhető legyen minden ember számára, függetlenül bármely fizikai korláttól, fogyatékossgától vagy kortól, és attól, hogy magán- vagy köztulajdonban lévő turisztikai helyszínekről van-e szó” (AKADÁLYMENTES TURIZMUS). A deklarációk szintjén az akadálymentesítés már nem kérdéses, a valóság azonban más képet mutat. Ezt támasztja alá a Peer Act nemzetközi projekt keretében lefolytatott kutatás eredménye is. Amikor a fogyatékkal élők és a turizmus kapcsolatát szeretnénk feltérképezni, mindig szem előtt kell tartani, hogy a különböző fogyatékossgal élő vendégeknek eltérő speciális igényei vannak. Számukra azonban az akadálymentesítés létfontosságú, hiszen sok esetben sajátos igényeik figyelmen kívül hagyása ellehetetlenítheti a turizmusban való aktív részvételt. Hazánkban a fogyatékos emberek turisztikai lehetőségei, így szokásai és igényei, egyes elemekben lényeges különbségeket mutatnak az általános lakossági mintán mért jellemzőkhöz képest.

1. Szakirodalmi összefoglaló

A fogyatékossg fogalmának meghatározásakor nem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen sokféle formája van. „Nemcsak a mozgásukban korlátozott személyeket, a látás- és hallássérülteket, értelmi fogyatékossgban szenvedőket sorolhatjuk ide, de azokat is, akik egyéb, életminőségükre hosszú távon kiható betegségekben szenvednek, pl. allergiával küzdenek” (ZSARNÓCZKY, 2018:39). A WHO becslései alapján a Föld minden 6. lakója küzd valamilyen fogyatékossgal, arányuk pedig folyamatosan nő (WHO, 2011). A 2006-ban az Egyesült Nemzetek által elfogadott és Magyarországon is kihirdetett Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény kötelezi a részes államokat, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek hozzáférését a sport-, üdülési és turisztikai helyszínekhez és szolgáltatásokhoz (2007. évi XCII. tv.). Bennünket is érinthet bármikor ez a kérdés, gondoljunk csak az életkorunk előrehaladtára (de egy baleset is bármikor tehet valakit tartósan fogyatékossgal). Éppen ezért napjainkban már különös súlyt ad a problémának az előregedő társadalmak képe.

A különleges igények idősebb korban mindenkinél előfordulnak, de emellett számos olyan egyéb élethelyzet lehetséges, ami a speciális igényeket megalapozhatja: pl. baleset utáni rehabilitációban részesülők, kisgyermekes családok (DARCY–DICKSON, 2009).

Az ENSZ turisztikai világszervezete, az UNTWO elkötelezetten támogatja az akadálymentes turizmust. Ennek jegyében a 2016. évi Turizmus Világnapot is ennek a témának szentelte. A szervezet számos ajánlást fogalmazott meg és kézikönyvet adott ki a kérdéssel kapcsolatban (UNWTO, 2016). Az emberiség története során számos erőfeszítést tett az akadálymentesítés terén, széles körben felismert társadalmi üggyé azonban csak a 20. század második felében vált. Ma már többnyire elfogadott, hogy mindenki számára biztosítani kell azt, hogy valamely fogyatékosága ellenére is ugyanúgy része lehessen az utazás adta örömeiben, mint bárki másnak, „hiszen az élet teljességének élvezete mindenkit megillető jog” (VÉGH, 2005:31). Az Európai Parlament az európai turizmus előmozdításának új kihívásairól és elképzeléseiről szóló 2015. október 29-i állásfoglalása hangsúlyozza: a fenntartható, felelős és akadálymentes turizmus fejlesztésének jelentőségét; a „turizmus mindenkinek” elvét; hogy a turizmus teljes mértékű akadálymentesítése és megfizethetősége az ágazat fenntarthatóságának kulcseleme. Javasolja, hogy a tagállamok fejlesszenek ki egy Európa-szerte egységes és átlátható címkerendszert az akadálymentes ajánlatokra, valamint az idegenforgalmi ágazatra vonatkozó gazdasági támogatási programok keretében tegyék támogatási kritériummá az akadálymentesség megteremtését. A szabályozás szintjén hazánkban sincs elmaradás az Európai Unió más országaihoz képest. Az 1998. évi XXVI. törvény alapján a fogyatékosággal élő személynek joga van a számára akadálymentes, továbbá érzékelhető és biztonságos épített környezethez. Lehetővé kell tenni számukra a művelődési, kulturális és sportlétesítmények látogatását, továbbá a közlekedési rendszerek és eszközök biztonságos igénybevétele. A 2015-ben elfogadott új Országos Fogyatékoságügyi Program (2015–2025) megállapította, hogy a szolgáltatók még nem ismerték fel a fogyatékos emberek jelentette turisztikai lehetőségeket. Ezért fontos a meglévő turisztikai keresletfelmérések frissítése, illetve a turisztikai szakmán belüli terjesztése, továbbá a szolgáltatók és a személyzet képzése, érzékenyítése. Hangsúlyozza a program az egyetemes tervezés elvének érvényesítését is: a cél a fogyatékos személyeknek szóló turisztikai programcsomagok működtetésének ösztönzése, amelyek a hozzáférhetőségét komplexen célozzák. Kiemeli a hozzáférhető honlapok és akadálymentes elektronikus szolgáltatások fejlesztését.

Hazánkban a KSH 2011-es népszámlálási adatai szerint 595 187 fogyatékosággal élő személy élt (ERNSZT ET AL., 2019). Véleményünk szerint az akadálymentes turizmus szempontjából érintett népességszám ennél jóval nagyobb lehet, mivel vélelmezhető, hogy egy jó egészségi állapotnak örvendő idős ember nem sorolja magát a fogyatékosággal élők közé, ugyanakkor a turisztikai szolgáltatások igénybevétele során már igényt tart az akadálymentesített lehetőségekre. A turizmus társadalmi jelenséggé válása következtében az életminőség alakításának is fontos tényezőjévé vált (gonda et al., 2019). Napjainkban szerencsére elfogadottá vált, hogy a fogyatékosággal élők számára az utazásokat megkönnyíteni, az ehhez szükséges fizikai feltételeket biztosítani nem csak emberiességi, etikai, erkölcsi és egyben jogi kötelességünk, hanem a fogyatékosággal élő személyek turizmusa gazdasági szempontból is fontos kérdés. Jelenleg ez egy kihasználatlan rést jelent a turizmus piacán, bár az elmúlt időszakban számos pozitív ellenpélda is látható (Buhalis et al., 2012). Azonban erre a kihasználatlan piaci szegmensre nem egy homogén csoportként kell tekinteni, hiszen a fogyatékoságuk fajtájától és mértékétől függően más és más különleges igényeket támasztanak a szolgáltatásokkal szemben. Vannak olyan akadályok, amelyek valamennyi utazót érinthetnek, és olyanok is, amelyek csak egyes szűkebb szegmensek számára jelentenek leküzdhetetlen problémát (SHAW – COLES, 2004). A különböző fogyatékoságok megléte eltérő és speciális igényeket eredményez, melyekre speciális ötletekkel, megoldásokkal lehet reflektálni. A vakok és nagyothallók (siketek) igényeit, és az ő igényekre tervezett akadálymentesítéssel kapcsolatos kreatív megoldásokat mutatja be Zajadacz (ZAJADACZ, 2015; ZAJADACZ-LUBARSKA, 2020). Az egyes turisztikai desztinációk más szinten állnak az akadálymentesség megvalósításában.

Vannak olyan úticélok, amelyek különleges ajánlatokat dolgoznak ki a fogyatékosokkal élőknél számára, mások egyenesen megkülönböztető jegyként tüntetik fel az akadálymentességet – felismerve az ebben rejlő piaci lehetőséget (LŐRINCZ ET.AL., 2019). Sajnos még mindig vannak olyan helyek is, amelyek egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel.

A nemzetközi turisztikai forgalom meghatározó európai országai érthető módon nagy hangsúlyt fektetnek erre a kérdésre. Így kiemelt érdemelnek Spanyolország (VILA – DARCY – GONZÁLEZ, 2015) és Olaszország (AGOVINO ET AL., 2017) turisztikai akadálymentesítés terén tett törekvései. A volt szocialista országok közül Lengyelországban fordítanak nagy figyelmet a téma kutatására (ZAJADACZ, 2014, 2019), és egyértelműen látszik az is, hogy a hazai kutatók körében is növekszik az érdeklődés az akadálymentes turizmus kutatása iránt (GONDA – RAFFAY, 2020a). A személyes tapasztalataink szerint a hazai gyakorlathoz képest lényegesen jobb a helyzet Németországban, ahol az élet minden területén (beleértve a turizmus számára kiemelten fontos közlekedést) korrekt megoldások találhatóak az akadálymentesítésre, az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítására. Az akadálymentes turizmus megvalósítása nem egyenlő a fizikai akadálymentesítéssel, az akadálymentes desztináció által adott élmény ennél sokkal többet jelent: a függetlenség, egyenlőség és emberi méltóság elveinek a megvalósítását a turisztikai élmény során is. A hely szellemiségének a megtapasztalása, az adott földrajzi tér felfedezése fogyatékkal élőknél számára is ugyanolyan fontos, mint bárki másnak. Éppen ezért a téma vizsgálata során annak földrajzi vonatkozásaira is ki kell térni. A társadalomföldrajz bibliometriai elemzéséből láthatjuk, hogy sem a városkutatásokkal, sem az általános társadalomföldrajzzal foglalkozó folyóiratokban nem kap nagy hangsúlyt a az akadálymentesítés, illetve az egyenlő esélyű hozzáférés vizsgálata (CSOMÓS, 2018).

Általánosan elfogadott az, hogy az utazás, nyaralás élménye erősíti a szubjektív boldogságérzetet (CSAPÓ et al., 2018; GONDA ET AL., 2019). Különösen igaz ez a megállapítás a fogyatékosokkal élőknél, akik számára a turizmus sokszor a megpróbáltatásokkal teli mindennapokból való kiszakadás lehetőségét hordozza. Az utazás sok esetben ünnep a számukra, és az élmények segítik őket a kapcsolatteremtésben, a társadalomba való könnyebb beilleszkedésben is (GONDA-RAFFAY, 2020; GÁLNÉ KUCSÁK, 2008).

Több empirikus kutatás bizonyította Magyarországon, hogy a *fogyatékkal élőknek jelentős problémáik* merülnek fel az utazásaik során, és fogyatékoságuk akadályozza őket utazási terveik megvalósításában. Ezért választják sokan a „nemutazás” lehetőségét (CSAPÓ – GONDA, 2019, CSAPÓ et al., 2019). A szállások akadálymentesítésével, illetve a fogyatékosokkal élőknél szállásválasztási motivációjával nagyon kevés hazai publikáció foglalkozik. A mozgáskorlátozottak mintegy felét akadályozta fogyatékoságuk valamilyen turisztikai program megvalósításában, a látássérültek esetében ez az arány 75% (MOTIVÁCIÓ ALAPÍTVÁNY ÉS A REVITA ALAPÍTVÁNY KUTATÓMŰHELYE, 2009). A fogyatékkal élő vendégek magas színvonalon történő kiszolgálása empátiát, odafigyelést követel meg a turisztikai iparág résztvevőitől.

2. Kutatási módszertan

A kérdőíves kutatás szakmai előkészítésére valamennyi partner bevonásával 2018 decemberében került sor Barcelonában. Ott került meghatározásra az, hogy a kutatásvezető magyar partner 200 fős mintán végzi el az alapkutatást, melyeket összevetnek a nemzeti sajátosságokkal, amihez a partnerek 30-30 kérdőív kitöltését vállalták. A kérdőíves kutatás 2019 tavaszán indult, és az alacsony kitöltési hajlandóság miatt a tervezett 2 hónap helyett 5 hónapot vett igénybe a lebonyolítása. A fogyatékosokkal élő érintetteket nagyon nehéz volt elérni. Alapvetően online kitöltő programon keresztül történt a kérdőív kitöltése, de egyes esetekben személyes adatfelvételre is sor került. E tekintetben igen eredményes volt a magyar partner, mivel a 2019 szeptember eleji Orfűi Akadálymentes Turizmus Napon egyetemi hallgatók bevonásával 89 kérdőívet tudtak személyesen kitölteni.

Ténylegesen 268 magyarországi kitöltés készült el, ami a magyarországi akadálymentes turizmussal kapcsolatos kutatásban tudomásunk szerint az egyik legnagyobb mintaszám. Ehhez az eredményhez, mintegy kontrolcsoportokat hasonlítjuk hozzá a másik 4 ország eredményeit, ahol 22 és 34 között szóródtak a kitöltési számok. Először a nagyobb minta kiértékelése történt meg, ahol százalékosan kerültek feltüntetésre a kapott eredmények. Tekintettel a külföldi minták alacsony számára, az ő esetükben százalékot nem számoltunk, hanem a válaszok számát tüntettük fel. A kapott eredményekről készült egy rövid kutatási összefoglaló, és a teljes kutatási eredményt bemutató műhelytanulmány (GONDA-RAFFAY, 2021). A kérdőívet kitöltő magyarok 47,8%-a férfi, míg 52,2%-uk nő (1. táblázat).

1. táblázat: A fogyatékossgal élők nem szerinti megoszlása

Nem szerinti megoszlás					
Nem/Ország	Magyarország	Spanyolország	Olaszország	Németország	Horvátország
Nő	140	12	13	22	14
Férfi	128	9	21	11	18

Forrás: Saját szerkesztés

Legtöbben 36 és 50 év között vannak a kérdőívet kitöltő magyarok (47,8%), majdnem a megkérdezettek fele ebbe a csoportba tartozik. 18 és 25 év között 20,1%-a, 50 és 65 év között 14,2%-a, 26 és 35 év között 12,7%-a és 66 év felett 5,2% a megkérdezetteknek helyezkedik el (2. táblázat).

2. táblázat: A fogyatékossgal élők életkor szerinti megoszlása

Életkor szerinti megoszlás					
Életkor/Ország	Magyarország	Spanyolország	Olaszország	Németország	Horvátország
18-25 év	54	1	9	8	0
26-35 év	34	0	10	8	12
36-50 év	128	13	11	6	12
50-65 év	38	8	3	8	7
66 év felett	14	0	1	2	2

Forrás: Saját szerkesztés

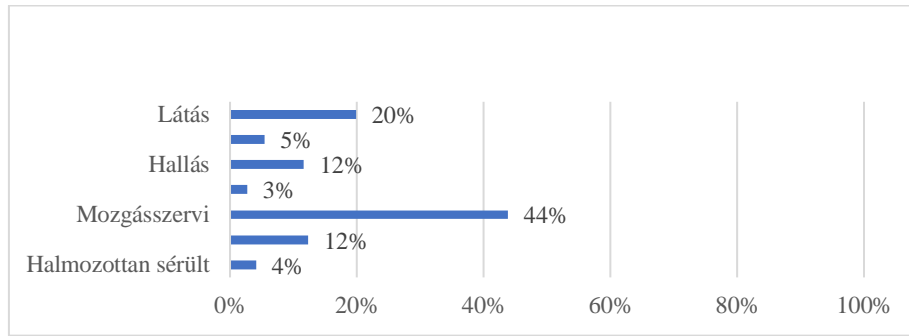
A demográfiai adatok közül még a gazdasági aktivitás, a lakhatási forma, az iskolai végzettség és a családi állapot lett felmérve (GONDA-RAFFAY, 2020b).

3. A kutatás eredményei

3.1. A kutatásba bevont fogyatékossgal élők összetétele és utazási gyakorisága

A kitöltők többségének életét a mozgásszervi megbetegedések nehezítik meg, az összes válaszadó 44%-a küzd ilyen jellegű problémával. A második legtöbb válasz a látással kapcsolatban érkezett, a válaszadók 20%-ának nehezíti meg a hétköznapijait. Ezt követi a hallás és az egyéb értelmi sérülés 12-12%-kal, majd a beszéd fogyatékossgal (5%) és az autizmus, illetve Asperger szindróma (3%). A válaszadók 4%-a válaszolta, hogy halmozottan fogyatékosok. A kérdés feltevésekor több válasz megjelölésére is lehetőség volt (1.a. ábra).

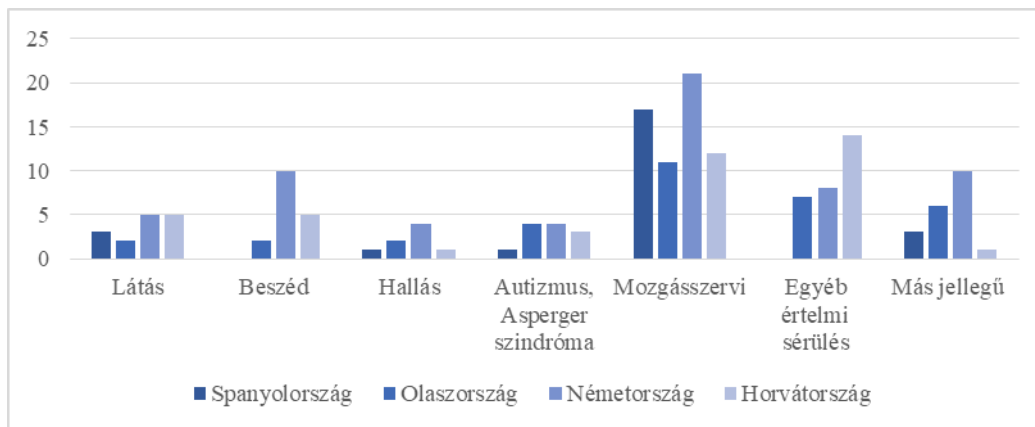
1.a. ábra: Milyen fogyatékossgal él Ön? (n=266)

Forrás: Saját szerkesztés

Az eredményből látszik, hogy valamennyi partner törekedett a sokszínűsége, és sikerült különböző fajta fogyatékossgal élő személyt bevonni a felmérésbe. Mindenhol a mozgásszervi fogyatékossgal élők vannak a legnagyobb számban, kivéve a horvátországi felmérést, ahol értelmi sérültek képezik a legnagyobb halmazt (1.b. ábra).

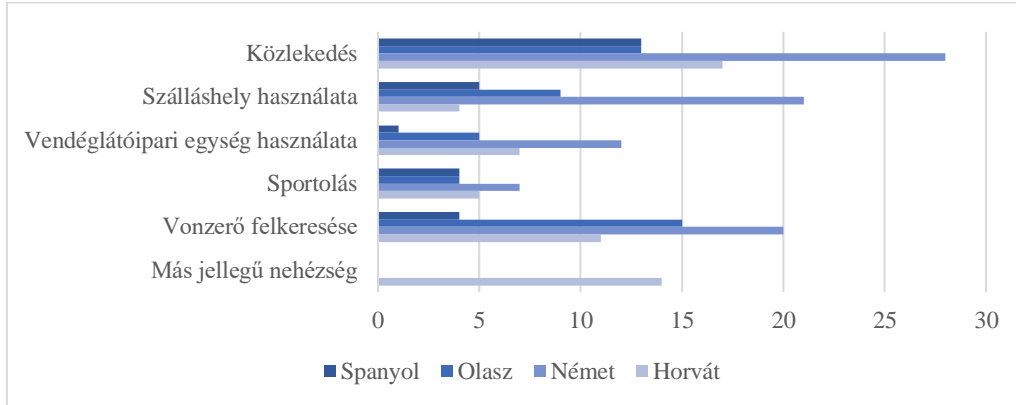
1.b. ábra: Milyen fogyatékossgal él Ön?

Forrás: Saját szerkesztés

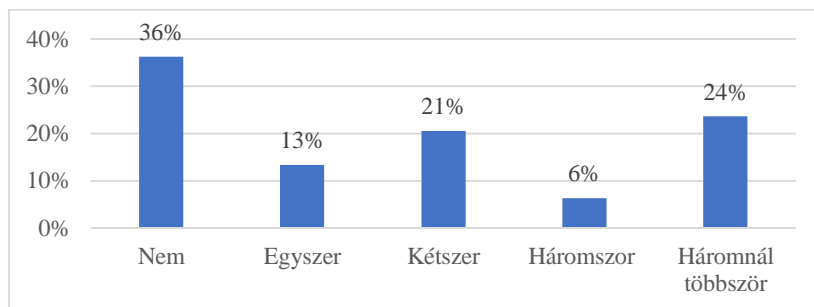
A magyar kitöltők kicsivel több, mint háromnegyede (68,7%) fogyatékossgal született, míg kicsivel kevesebb, mint egyharmada (31,3%) nem születése óta él együtt fogyatékossgával. Ettől lényegesen csak a spanyol adatok térnek el, ahol jóval többen voltak azok, akik nem fogyatékossgal születtek, és időközben váltak azzá.

A fogyatékossgal élők leggyakrabban a következő nehézségekkel találják szembe magukat: közlekedési nehézségek (30%), vendéglátóipari egység használatának nehézségei (20%), szálláshely használatának nehézségei (18%), sportolási nehézségek (15%), vonzerő felkeresésének nehézsége (12%) és kommunikációs nehézségek (2%). A válaszadók mindössze 4%-a vallotta azt, hogy semmilyen nehézséggel nem találkozik a hétköznapi életben. A másik négy partnernél is hasonlóak az eredmények, a közlekedés okozta nehézségekre érkezett a legtöbb válasz, viszont másodikként a vonzerő felkeresése okoz gondot a fogyatékossgal élőknek, s csak ezt követően a szálláshely és a vendéglátóipari egység használata (2. ábra).

2. ábra: Milyen nehézségekkel találkozik leggyakrabban?

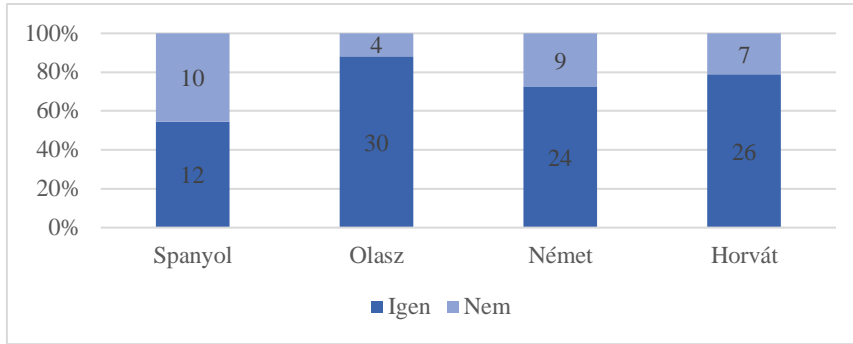
Forrás: Saját szerkesztés

A kutatásban kitértünk annak a vizsgálatára, hogy a hazai fogyasztókkal élők utaztak-e külföldre 2018-ban, és ha igen, akkor hányszor. Arra a kérdésre, hogy 2018-ban utaztak-e külföldre, nagyjából fele-fele arányban érkeztek 'igen' és 'nem' válaszok. A megkérdezett fogyasztókkal élők 45,5%-a utazott, míg 54,5%-uk nem utazott külföldre. Az előző kérdésre igennel válaszolóknak arra is választ kellett adni, hogy ha utaztak külföldre 2018-ban, akkor ezt hányszor tették meg. Az eredmények a következőképpen alakulnak: akik utaztak külföldre 2018-ban, azoknak 56%-a mindössze egyszer, 27%-uk kétszer, 5%-uk háromszor, míg 12%-uk háromnál többször. A kitöltőknek a következő körben arra kellett felelniük, hogy az elmúlt öt évben utaztak-e külföldre, és ha igen, akkor hányszor (3. ábra). Az összes válaszadó 36%-a azt válaszolta, hogy egyáltalán nem utazott külföldre az elmúlt öt évben. Azok közül, akik utaztak, a megkérdezettek 13%-a mindössze egyszer, 21%-a kétszer, 6%-a háromszor és 24%-uk háromnál is többször.

3. ábra: Az elmúlt öt évben utazott külföldre? (n=254)

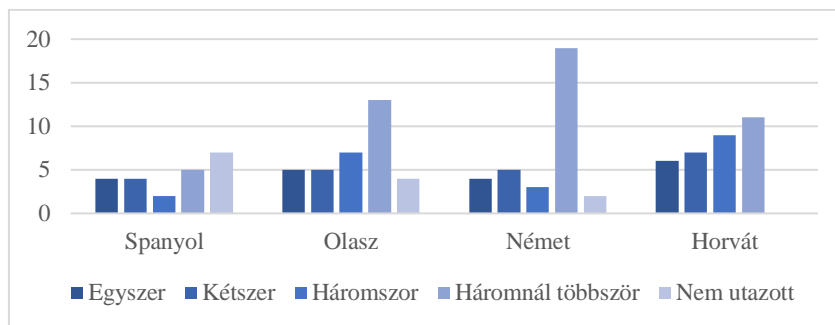
Forrás: Saját szerkesztés

A következő kérdés azt vizsgálta meg, hogy a kitöltők 2018-ban utaztak-e belföldön turisztikai céllal. A válaszadók 77,1%-a utazott, míg a 22,9%-uk nem. Azok közül, akik utaztak, 29%-a egyszer utazott, 23%-uk kétszer, 21%-uk háromszor és 27%-uk háromszor vagy többször utazott belföldön. Ez jóval nagyobb utazási gyakoriság, mint amit a Központi Statisztikai Hivatal jelentéséből tudhatunk a hazai lakosság utazási szokásairól (KSH, 2019), illetve mint azt egy 2018-as reprezentatív felmérés alapján előzetesen gondoltunk (CSAPÓ ET AL., 2018). A vizsgálatba bevont külföldi partnerek esetében is igen jelentős volt a belföldi utazási gyakoriság (4. ábra).

4. ábra: 2018-ban utazott belföldön turisztikai célból?

Forrás: Saját szerkesztés

Az elmúlt 5 évet vizsgálva mindössze a megkérdezettek 10%-a volt, aki egyáltalán nem utazott turisztikai céllal belföldön. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ők valamilyen ok miatt teljesen kimaradnak a turizmus élményeiből és örömeiből. A fogyatékossgal élők 11%-a mindössze egyszer, 14%-uk kétszer, 8%-uk háromszor, míg 57%-uk háromnál többször utazott belföldön turisztikai céllal az elmúlt öt évben. A spanyolok kivételével a másik négy országban is arra érkezett a legtöbb válasz, hogy háromnál többször utaztak a fogyatékkal élők az elmúlt öt évben belföldön turisztikai céllal. Érdekes, hogy a horvátoknál senki nem jelölte azt, hogy nem utazott az elmúlt öt évben (5. ábra).

5. ábra: Az elmúlt öt évben utazott belföldön turisztikai célból?

Forrás: Saját szerkesztés

A következő kérdés arra irányult, hogy ha nem utaznak a megkérdezettek, annak mi az elsődleges oka. A kitöltők körében a legfőbb indok egyértelműen a pénzhiány (25%) volt. Ezt követte a segítő személy hiánya (15,7%), a társaság hiánya (10,2%). Ezen kívül a megkérdezettek félnek, hogy nem az ígéreteknek és/vagy szükségleteknek megfelelő akadálymentesítést kapják az utazás során (9,7%), s döntő tényezőként van jelen a nyelvtudás hiánya és az, hogy körülményesnek tartják az oda-vissza utat (9,3-9,3%). A válaszadók egy része fél az új helyzetektől (7,4%), van, aki időhiány miatt dönt az otthon maradás mellett (6%), és olyan is akad, akinek egyszerűen az egészségi állapota nem teszi lehetővé az utazást (4,2%). Néhányan azzal indokolták, hogy otthon is szerezhettek utazási tapasztalatot az internet és a technika segítségével (2,3%), illetve volt, aki közlekedési nehézségekre hivatkozott (0,9%). A magyarokhoz hasonlóan a partnereknél is elsősorban a pénzhiány miatt nem utaznak a fogyatékkal élő turisták. Ezt követi a társaság hiánya, az időhiány, a nyelvtudás hiánya, a segítő személy hiánya, illetve sokan félnek, hogy nem az ígéreteknek és/vagy a szükségleteiknek megfelelő az akadálymentesítés.

Hasonló eredményekre jutott egy kevesebb mint három éve (2018. április-májusában), a szerzők részvételével zajló, „A magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódása generációs szemléletű vizsgálattal – országosan reprezentatív személyes és online megkérdezés, fókuszcsoporthoz viták eredményei” című kutatás (CSAPÓ ET AL., 2018). A vizsgálat ugyan csak magyarországi válaszadók utazási szokásait mérte fel, azonban a több mint háromezer fős, a 15-74 éves magyar lakosságra nem, korcsoportok (10 éves intervallumok) és a lakóhely régiója alapján reprezentatív minta értékes konklúziók levonására adott lehetőséget. A kérdések között itt nem az elmúlt öt év, hanem csak az elmúlt év (a felmérés időpontjától számítva) utazásaival kapcsolatos kérdések szerepeltek. A kérdőíves felmérés során megkérdezett 1085 válaszadó 60,3%-a utazott legalább egyszer nyaralni vagy pihenni a felméréstől számított 1 év folyamán, a kutatás ugyanakkor arra is kereste a választ, hogy ha valaki nem vett részt utazásokon, akkor milyen okok vezethettek a „nemutazáshoz”. A válaszadók a három legfontosabb tényezőt jelezheték. Az előző évben nem utazott válaszadók közül a nemutazás legfőbb okaként a megkérdezettek 31,8%-a jelölte meg a pénzhiányt, a második helyen található időhiányra az összes megkérdezett 15,2%-a hivatkozott. A pénzhiány és az időhiány a két domináns tényező a nemutazásban, az egyéb okok aránya már elenyésző, érdekes azonban, hogy a 3.- 4. helyen szinte azonos aránnyal (mintegy 5,4%) a nyelvtudás és a társaság hiánya szerepelt, ezt pedig rögtön az az opció követte, hogy a válaszadóknak az egészségi állapota nem teszi lehetővé az utazást (4,8%), illetve az utazást hátráltató tényezőnek bizonyult az is, hogy magát az utazást körülményesnek tartják (4,1%) a válaszadók. Feltételezhetően (bár kifejezetten nem kérdezett rá a kérdőív) a fogyatékkal élők azok, akiknek az utazás is több kényelmetlenséggel jár, így valószínűleg legalább 6-8%-ra tehető azok aránya, akik fogyatékoságuk miatt maradnak ki a rendszeres utazásból.

A kutatás részét képezte egy személyes megkérdezés is, egy 2001 fős, a kérdőíves felmérés mintájához hasonló ismérvek szerint reprezentatív mintán. Lényeges különbség, hogy ennek a mintának mindössze 42,6%-a utazott legalább egyszer nyaralni vagy pihenni a felmérést megelőző évben. A nemutazás okait firtató kérdésre az 1149, előző évben nem utazó válaszadó legfontosabb okként érdekes módon nem a pénz-, hanem az időhiányt jelölte meg (45,7%), második legfontosabb okként a pénzhiányt (29,1%), harmadik helyen pedig a motiváció hiányát. Legfontosabb hátráltató tényezőként a válaszadók 1,6%-a egészségi állapotát, további 1,5%-a az oda- és visszautazás (egészségi állapottal valószínűleg összefüggésben álló) nehézségeit jelölte meg. A második és harmadik legfontosabb okként azonban már sokkal gyakrabban került elő a két, az egészségre közvetlenül vagy közvetetten vonatkozó gátló tényező. Második helyen a válaszadók 3,4%-a, harmadik helyen 11,2%-a jelezte konkrétan, hogy egészségi állapota nem teszi lehetővé az utazást, második legnagyobb problémaként pedig a válaszadók 10,7% az oda- és visszautazás körülményességét hozta fel okként, harmadik helyen eme opció 11,5%-os gyakorisággal szerepelt. (A 11 felsorolt opció közül az egészségügyi problémák az első helyen az 5., a második helyen a 7., a harmadik helyen megint az 5. leggyakoribb válasz volt.)

3.2 Milyen programok iránt érdeklődnek a fogyatékosággal élők az utazásaik során?

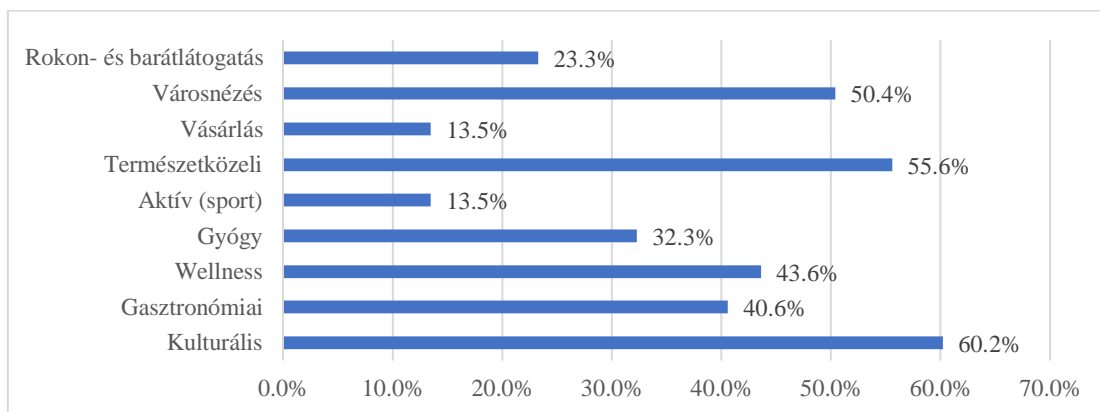
Arra a kérdésre, hogy milyen programokon szeretnek részt venni a fogyatékosággal élő turisták, a következő válaszok érkeztek: a megkérdezettek 19,1%-a kifejezetten fogyatékosággal élőknek szóló programokon szeret részt venni, míg 19,8% szívesebben választja az integrációs programokat. A válaszok majdnem kétharmada (61,1%) mégis arra érkezett, hogy nem kimondottan fogyatékosággal élőknek szóló programokon szeretnek részt venni a válaszadók (6. ábra).

6. ábra: Milyen programokon szeret részt venni? (n=262)

Forrás: Saját szerkesztés

Érdekes, hogy a spanyoloknál arra a kérdésre, hogy milyen programokon szeretnek részt venni, senki nem jelölte válaszként, hogy fogyatékossgal élőknek szóló programokon szeret részt venni. Inkább választják az integrációs vagy a nem kimondottan fogyatékossgal élőknek szóló programokat. A másik három országnál is a legkevésbé népszerű válasz a fogyatékossgal élőknek szóló programok, míg a legnépszerűbb a nem kimondottan számukra kialakított programok.

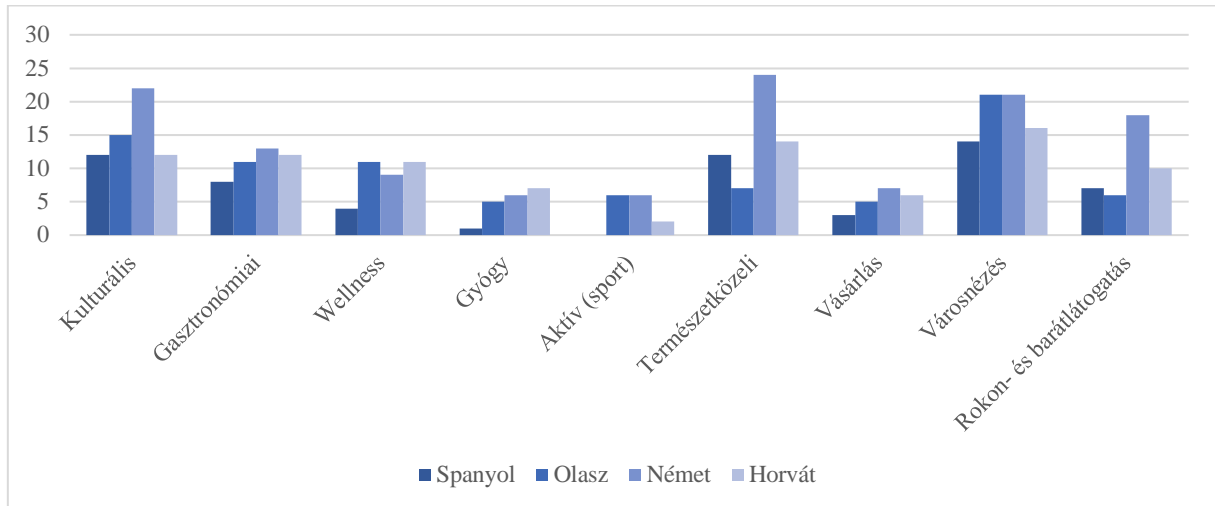
A kereslet vizsgálata során fontos kérdés, hogy milyen motiváció által ösztönözve, milyen típusú turisztikai termékekre van érdeklődése a célcsoport tagjainak. A preferált programok közül több választ is meg lehetett jelölni a kitöltés során. A legnépszerűbb programnak a kulturális (60,2%), a természetközeli (55,6%) és a városnézés (50,4%) bizonyult (7. a. ábra). Többen szavaztak a wellnessre (43,6%), a gasztronómiai programokra (40,6%) és a rokon- és barátlátogatásra (23,3%). Ezen kívül érkeztek még válaszok a vásárlásra és az aktív programokra (13,5-13,5%).

7.a. ábra: Milyen programokat részesít előnyben utazásai során? (n=264)

Forrás: Saját szerkesztés

A spanyoloknál és a németeknél a legnépszerűbb programnak a városnézés, a kulturális jellegű és a természetközeli programok bizonyultak. Az olaszoknál ugyancsak a városnézés, a kulturális jellegű és harmadikként holtversenyben a gasztronómiai és wellness jellegű programok. A horvátoknál legnépszerűbb a városnézés, majd a természet közeli, végül fej-fej mellett a kulturális és gasztronómiai jellegű programok (7.b. ábra).

7.b. ábra: Milyen programokat részesít előnyben utazásai során?

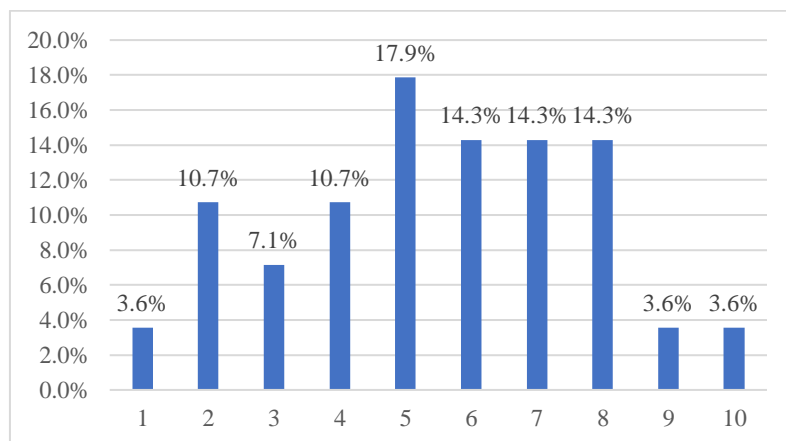
Forrás: Saját szerkesztés

3.3 Az akadálymentes turizmus helyzetének a megítélése az érintettek szemszögéből

Egy attitűdvizsgálat keretében arra kerestük a választ, hogy a célcsoport tagjai hogyan ítélik meg az akadálymentes turizmus helyzetét. A kutatás során 1-től 10-ig terjedő skálán kellett egyetértésük mértékét kinyilvánítani (1: egyáltalán nem értenek egyet az adott állítással; 10: teljes egyetértés). Az első állítás arra irányult, hogy a kitöltők szerint javulnak-e hazánkban az akadálymentes turizmus lehetőségei. A válaszokban viszonylag magas egyenlőtlenség található, nincs teljes egyetértés a kérdésben. Nagyjából fele-fele arányban áll az egyetértés és az egyet nem értés. A legmagasabb értéket a kényelmes középérték, az 5-ös kapta (17,9%), viszont a kis mértékben egyetértők és az egyetértők egyaránt 14,3-14,3%-ot értek el (6, 7, 8-as érték). 10,7-10,7% érkezett a 2 és 4-es skálára is (8.a. ábra).

Valamilyen okból az első állítást sokkal kevesebben töltötték ki, mint a másik 10 állítást.

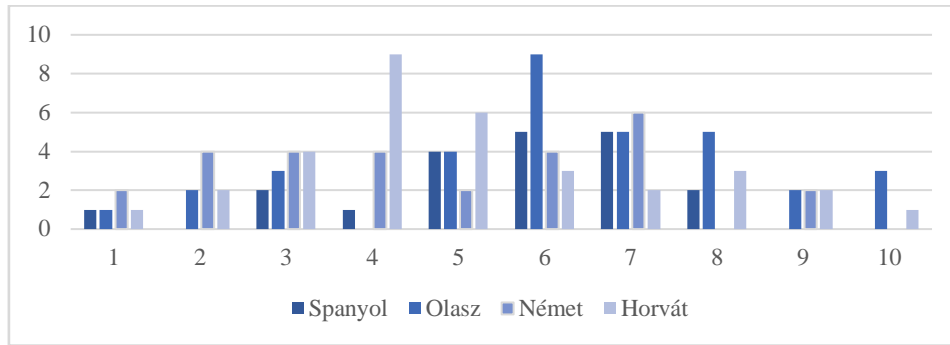
8.a. ábra: Hazánkban folyamatosan javulnak az akadálymentes turizmus lehetőségei (n=112)

Forrás: Saját szerkesztés

A kérdés megítélésében a magyarok és a másik négy ország kitöltői nagyjából egyetértettek, viszonylag magas egyenlőtlenség tapasztalható a 8.b. ábrán is, a legmagasabb értékeket a 4-7-es skála kapta, de az országokénti eltérő súlyozás azért megfigyelhető.

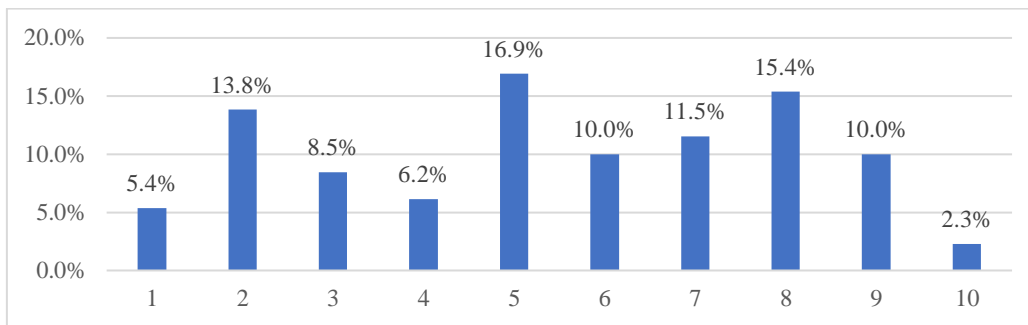
8.b. ábra: Hazánkban folyamatosan javulnak az akadálymentes turizmus lehetőségei

Forrás: Saját szerkesztés

A második állítás azt vizsgálta meg, hogy a turisztikai szolgáltatók felkészültebbek és nyitottabbak-e a fogyatékossgal élő vendégek iránt. Az eredményeket a 9.a. ábra szemlélteti. A válaszokban itt is viszonylag magas heterogenitás található, nincsen teljes egyetértés a kérdésben. A legmagasabb válaszaránya a kényelmi középértéknek van (16,9%), ezt követi a 8-as skála (15,4%), majd a másik végletnél található 2-es skála (13,8%). Nagyjából fele-fele arányban áll az egyetértés és az egyet nem értés. A legkevesebb válasz a teljes mértékben egyetértésre érkezett, ezért elmondható, hogy a turisztikai szolgáltatóknak van még miben fejlődni felkészültség és nyitottság terén.

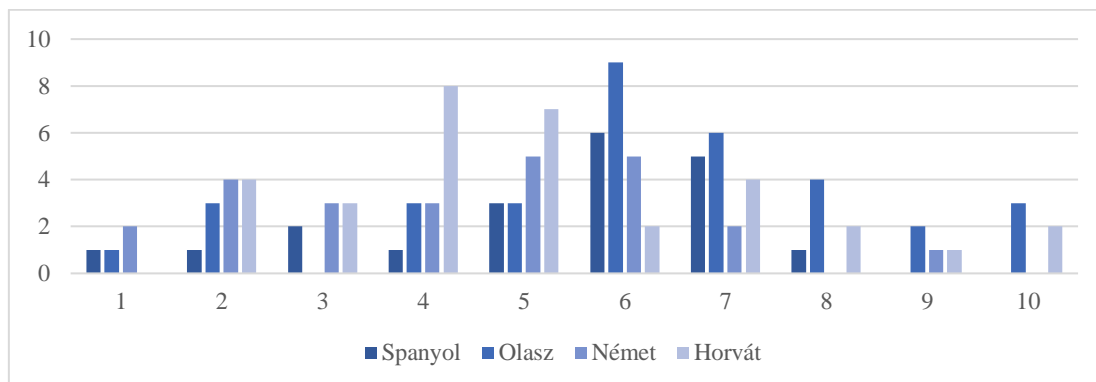
9.a. ábra: A turisztikai szolgáltatók egyre felkészültebben és nyitottabban fogadják a fogyatékossgal élő vendégeket (n=260)

Forrás: Saját szerkesztés

Az előző állításhoz hasonlóan a 9.b. ábrán sem tapasztalható egyetértés, nagy a válaszok szórása, hasonlóan a magyar értékekhez. A legmagasabb értékek a 4-7-es skálán tapasztalhatóak.

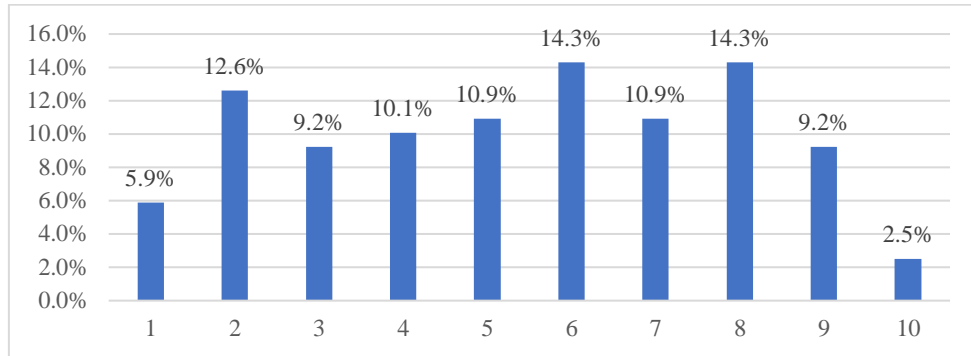
9.b. ábra: A turisztikai szolgáltatók egyre felkészültebben és nyitottabban fogadják a fogyatékossgal élő vendégeket

Forrás: Saját szerkesztés

A harmadik állítás azt feszegette, hogy a hazai társadalom toleránsabb és nyitottabb-e a fogyatékkal élők problémái iránt. A válaszok megoszlása itt is meglehetősen heterogén. A válaszadók fele-fele arányban értnek egyet az állítással. A legmagasabb értéket (14,3 %) a kis mértékben egyetértés (6-os skála) és az egyetértés (8-as skála) kapta. Az egyenlőtlenséget bizonyítja, hogy a harmadik legmagasabb értéket 12,6 %-kal az inkább egyet nem értők (2-es skála) jelenti (10.a. ábra).

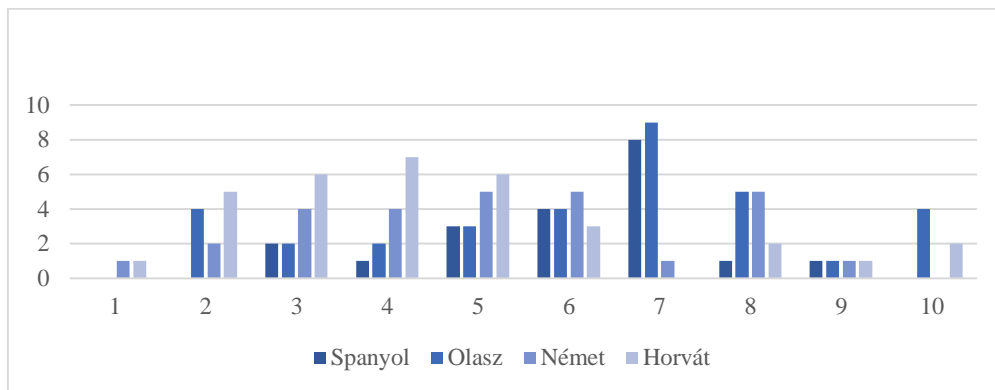
10.a. ábra: A hazai társadalom egyre toleránsabb és nyitottabb a fogyatékkal élők problémái iránt (n=238)

Forrás: Saját szerkesztés

A 10.b. ábrán ugyancsak elég eltérő válaszok születtek, a spanyolok és az olaszok egyértelműen a 7-es skálát választották leginkább. A németek inkább egyetértettek (8-as skála), míg a horvátok kis mértékben nem értettek egyet (4-es skála).

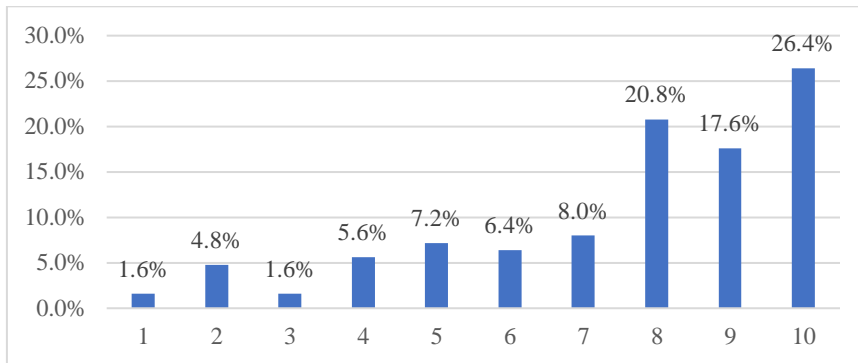
10.b. ábra: A hazai társadalom egyre toleránsabb és nyitottabb a fogyatékkal élők problémái iránt

Forrás: Saját szerkesztés

Az utazás és a közlekedési eszközök által nyújtott mobilitás lehetősége közötti kapcsolat nyilvánvaló. Éppen ezért tartottuk fontosnak, hogy ezzel kapcsolatban konkrétan is rákérdezzünk a közösségi közlekedés akadálymentesítésére. Az állítás az volt, hogy ha Magyarországon fel lehetne jutni kerekesszékekkel a tömegközlekedési eszközökre, akkor több mozgássérült utazna. Az állítással kapcsolatban nagy volt az egyetértés. A kitöltők nagy része egyetért, a három felső skálára (8-10-ig) közel kétharmados válaszadási arány érkezett. Az egyet nem értők csak kis %-ban oszlanak el az alacsonyabb skálák között.

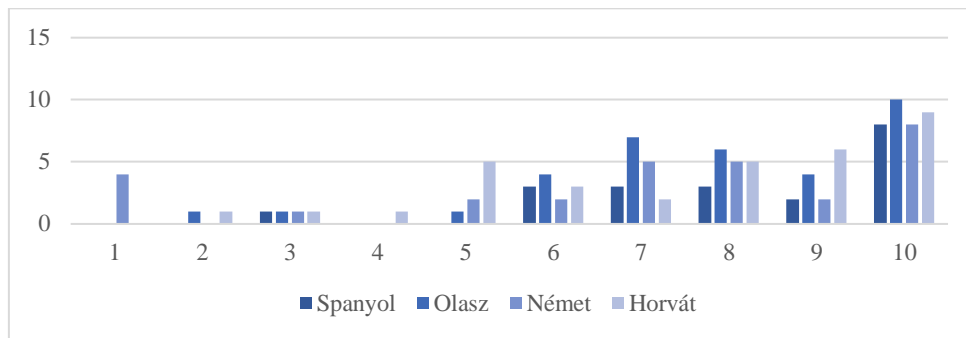
11.a ábra: Ha Magyarországon a vonatokra és a távolsági buszokra fel lehetne jutni kerekesszékekkel, több mozgássérült utazna (n=250)

Forrás: Saját szerkesztés

A négy ország válaszadójának több, mint 90%-a is egyetért ezzel, és válaszaik a középérték felett szerepelnek. A legtöbb válasz mind a négy országtól a teljes mértékben egyetértésre (10-es skála) érkezett.

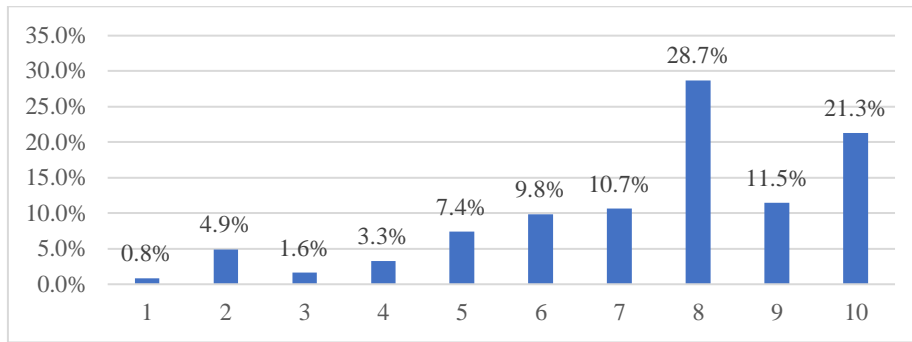
11.b. ábra: Ha a hazai vonatokra és távolsági buszokra fel lehetne jutni kerekesszékekkel, több mozgássérült utazna

Forrás: Saját szerkesztés

Ugyancsak az egyéni mobilitást segíti az akadálymentes turistautak megléte. Sajnos ez az infrastruktúra még nagyon kis mértékben épült ki. Szerencsére a kerékpárutakat általában jól tudják a kerekesszékekkel közlekedők is használni, és ezek fejlesztése hazánkban is jó ütemben halad. Hogy a fogyatékosokkal élők körében is lesz erre igény, azt támasztja alá az arra a kérdésre adott válaszok eredménye, hogy ha lennének Magyarországon, legalább a városokat körülvevő parkerdőkben, kerekesszékekkel járható turistautak, többen mozdulnának ki a mozgássérültek közül. Az előző állításhoz hasonlóan itt is nagy az egyetértés az állítással, a kitöltők több, mint 60%-a szavazott a felső három skálára (8-10-ig). Az alsóbb skálákra érkező eredmények csak elszórtak, egyik sem jelentős (12.a. ábra).

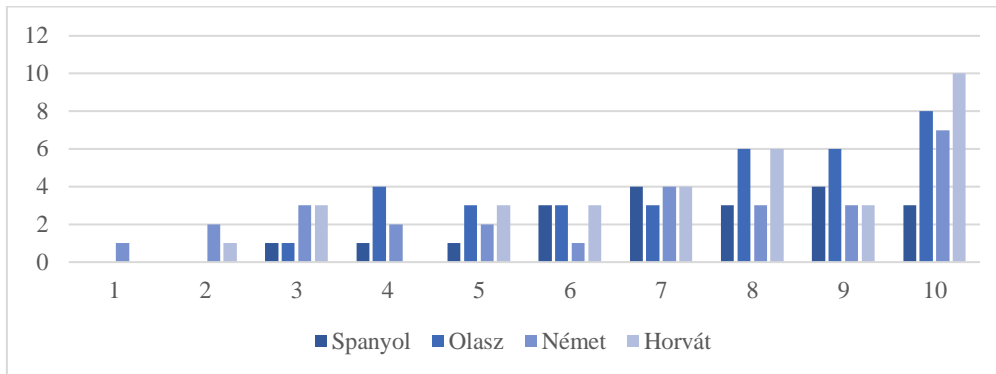
12.a. ábra: Ha lennének Magyarországon, legalább a városokat körülvevő parkerdőkben kerekesszékekkel járható turistautak, többen mozdulnának ki a mozgássérültek közül (n=244)

Forrás: Saját szerkesztés

A 12.b. ábráról leolvasható, hogy a másik négy ország kitöltői közül a többség egyetértett a következő állítással, bár a 3-as skálától felfelé minden ország szavazott minden skálára.

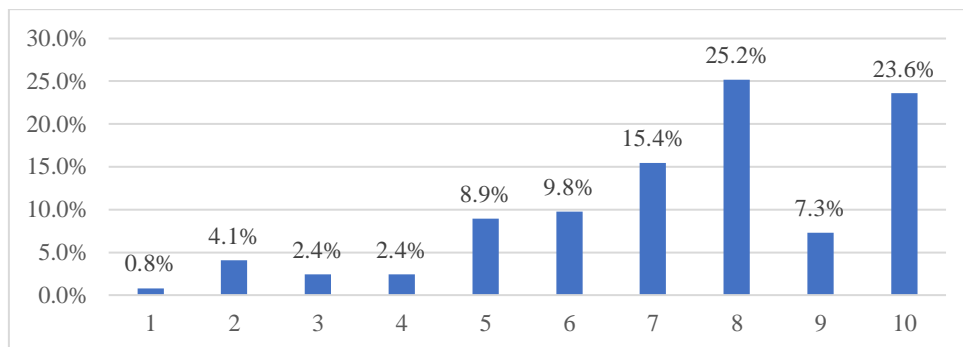
12.b. ábra: Ha lennének hazai, legalább a városokat körülvevő parkerdőkben kerekesszékekkel járható turistautak, többen mozdulnának ki a mozgássérültek közül

Forrás: Saját szerkesztés

A 13.a. ábrán azt az állítást vizsgáljuk, hogy ha lenne egy megbízható internetes gyűjtemény kerekesszékekkel is bejárható turistautakról, akkor többen választanának-e természetben tölthető utazást. A válasz egyértelmű, a válaszadók több, mint fele a felső három skálára szavazott. A válaszadók négyötöde gondolja úgy, hogy többen választanának ilyen jellegű utazást, ha lenne ez a lehetőség.

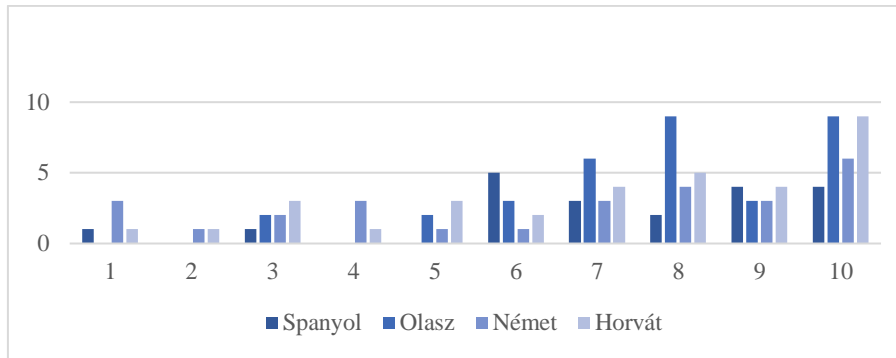
13.a. ábra: Ha lenne egy megbízható internetes gyűjtemény kerekesszékekkel is bejárható turistautakról, többen választanának természetben tölthető utazást (n=246)

Forrás: Saját szerkesztés

Az internetes gyűjteménnyel kapcsolatos állításra a németeket és a horvátok legmagasabb válasza a 10-es skála, tehát a teljes mértékben egyetértés. A horvátok holtversenyben legmagasabb értéke a 8-as és a 10-es skála, ők is egyetértenek, a spanyolok pedig kis mértékben értenek egyet (6-os skála) az állítással (13. b. ábra).

13.b. ábra: Ha lenne egy megbízható internetes gyűjtemény kerekesszékekkel is bejárható turistautakról, többen választanának természetben tölthető utazást

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

Az állandóan vagy ideiglenesen, születésüktől fogva vagy azóta szerzett akadállyal élők száma a világ teljes népességéből milliárdos nagyságrendű, és ez a speciális helyzetű és igényű csoport mind számosságában, mind arányában növekvő csaknem minden országban. Ahhoz, hogy nem fogyatékossgal élő társaikhoz hasonlóan teljes életet tudjanak élni, a mindennapi életben használt térpályák és épületek használhatóságának biztosításán túl többek között arra is szükség van, hogy utazni tudjanak, hogy részt vehessenek a „boldogító utazásban”, a turizmusban. Ez nemcsak etikai kötelessége a szakmának, de jól felfogott anyagi érdeke is, mert a fogyatékossgal élők (és sok esetben a velük utazó kísérők) a turizmus komoly, még messze nem teljes mértékben kihasznált erőforrását jelentik.

Az utazás megkönnyítése vagy egyáltalán elérhetővé tétele háromféleképpen képzelhető el: speciális utazási programok, csomagok kidolgozásával fogyatékkal élők számára; integrációs, vagyis a mind fogyatékossgal, mind pedig anélkül élőknek kidolgozott programokkal; illetve hagyományos utazási megoldásokkal, ahol a fogyatékossgal élők éppen olyan résztvevői az utazásnak, mint fogyatékossgal nélkül élő társaik. Nem meglepő módon messze ezt utóbbi a legnépszerűbb a fogyatékkal élők körében, a szerzők részvételével zajló, öt országot átfogó európai uniós projekt, a Peer Act kutatásai szerint. Ehhez, az akadálymentesítés nemzetközi egyezményekben és hazai jogszabályokban előírt rendelkezéseinek való megfelelés mellett, a társadalom érzékenyítésére, a fogyatékkal élőkkel kapcsolatos attitűdjének megváltoztatására is szükség van, akárcsak az utazási szektorban dolgozók érzékenyítésére, képzésére, és természetesen a turisztikai létesítmények és szolgáltatások (utazási eszközök, szálláshelyek, vendéglátóipari létesítmények, attrakciók) mindenki számára nem csak fizikai értelemben történő elérhetővé tételére. A kutatásból az is egyértelműen látszik, hogy a vizsgált célcsoport tagjai körében az utazási kedv és az utazási gyakoriság nagyobb a hazai átlagnál. A motivációjuk és érdeklődéseik alapján hasonló turisztikai attrakciókat és szolgáltatásokat keresnek, mint a nagy többség. Az is visszaigazolást nyert, hogy ha a fizikai elérhetőség egyes területeken jelentősen fejlődne (közösségi közlekedés, extrém sportok elérhetősége, akadálymentes turista útvonalak), akkor ugrásszerűen megnőne a kereslet.

Az öt ország eltérő fejlettségi szinten áll a fogyatékkal élők turizmusának terén. Horvátországban és Magyarországon egyelőre nehezebb dolga van utazása során annak, aki bármilyen testi vagy szellemi fogyatékkal rendelkező, de az akadálymentesítés és az egyenlő esélyű elérés terén folyamatos javulás tapasztalható. Ennek következtében maguk az érintettek sem tartják elfogadhatatlannak rossznak a kialakult helyzetet.

Irodalomjegyzék

- AGOVINO, M. – CASACCIA, M. – GAROFALO, A. – MARCHESANO, K. (2017): Tourism and disability in Italy. Limits and opportunities. *Tourism Management Perspectives* 23: pp. 58-67. DOI: 10.1016/j.tmp.2017.05.001
- BUHALIS, D.- DARCY, S.- AMBROSE, I. (2012): *Best Practice in Accessible Tourism: Inclusion, Disability, Ageing Population and Tourism*. Channel View Publications, Bristol/Buffalo/Toronto. ISBN 1845412524
- CSAPÓ, J. – GERDESICS, V. – GONDA, T. – RAFFAY, Z. – TÖRÖCSIK, M. (2018): *Turizmus: a magyar lakosság turizmussal kapcsolatos beállítódása generációs szemléletű vizsgálattal – országos reprezentatív személyes (n=2001) és online (n=1085) megkérdezés, fókuszcsoportos viták eredményei*. Pécs, Magyarország: PTE KTK (2018), 115p. ISBN 978-963-429-318-7
- CSAPÓ, J. – GONDA, T. (2019): A hazai lakosság utazási motivációinak és szokásainak elemzése az aktív turizmus és a fizikai aktivitás tekintetében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 4 : 4 pp. 57-70., 14 p. (2019) DOI: 10.15170/TVT.2019.04.04.06
- CSAPÓ, J. – TÖRÖCSIK, M. – NAGY, Á. (2019): Nemturizmus és életstílus összefüggések. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 4 : 2 pp. 5-18., 14 p. (2019) DOI: 10.15170/TVT.2019.04.02.01
- CSESZNÁK, É. – GULYÁS, A. – KÁDÁRNÉ SZABÓ, G. – MASCHER, R. – MÓGA, E. – ONÓDI, Á. (2009): A hozzáférés teljesebb körű biztosítása a fogyatékkal élők számára. In: *Vásárhelyi, T. (szerk.): Múzeum és iskola. Múzeumok a közoktatás szolgálatában, kutatási jelentés*. Szentendrei Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre. pp. 81–97.
- CSOMÓS, GY. (2018): Rendíthetetlen-e az angolszász hegemonia a nemzetközi társadalomföldrajzi és városkutatói folyóiratokban: egy bibliometriai elemzés tanulságai. In: *Modern Geográfia* 2018/I. pp.1-18. ISSN 2062-1655
- DARCY, S. – DICKSON, T. J. (2009): A whole-of-life approach to tourism: The case for accessible tourism experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management* 16: pp. 32-44. DOI: 10.1375/jhtm.16.1.32
- ERNSZT, I. – TÓTH-KASZÁS, N. – PÉTER, E. – KELLER, K. (2019): „Amikor a vándorbot színe fehér, az utazó kerekesszékekben ül” – Az akadálymentes turizmus egyes kérdéseiről. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* IV:3 pp.77-91. DOI: 10.33538/TVT.190403.6
- FARKAS, J. –PETYKÓ, CS. (2019): Utazás az akadálymentesség, a fogyatékos és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba, *TURIZMUS BULLETIN* 19 : 4 pp. 13-22. , 10 p. (2019)
- FARKAS, J. –PETYKÓ, CS. (2020): A fogyatékos, az akadálymentesség és a mobilitás, mint egzisztenciális alaptulajdonság, *TURISZTIKAI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI TANULMÁNYOK* 5 : 4 pp. 43-55., 13 p. (2020) DOI: 10.15170/TVT.2020.05.04.03
- GÁLNÉ KUCSÁK, K. (2008): A sötétség vándorai: A látássérültek turizmusának helyzete és esélyei Magyarországon. *Turizmus Bulletin* 12(2): pp. 53-59.
- GONDA, T. – NAGY, D. – RAFFAY, Z. (2019): The impact of tourism on the quality of life and happiness. *Interdisciplinary Management Research / Interdisziplinäre Managementforschung* 15 pp. 1790-1803. 14p. (2019)

- GONDA, T. – RAFFAY, Z. (2020a): Egyedül nem megy fogyatékkal élők utazási szokásainak vizsgálata egy nemzetközi felmérés eredményeinek tükrében. In: *Csapó, J. – Csóka, L. (szerk.): Kreativitás, változás, reziliencia. III. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia: Tanulmánykötet*. Pécs, Magyarország: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, (2020) pp. 154-165. 12p.
- GONDA, T.- RAFFAY, Z. (2020b): Accessible Tourism in some European countries – findings and results of an empirical survey (Peer-Act Project). In: *Gonda, Tibor; Schmidtchen, Roger (eds.) Opportunities and challenges of barrier-free tourism in Hungary: Results and recommendations of a scientific workshop during the conference "European Peer-Counselor Training in Accessible Tourism – Peer-Act"* on September 4, Bonn, Germany: Bundesinstitut für Berufsbildung (2020) 157 p. pp. 23-52., 30 p.
- GONDA, T. – RAFFAY, Z. (2021): *Turisztikai fogyasztási szokások vizsgálata a fogyatékosággal élők körében*. Pécs, Magyarország: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Műhelytanulmányok, 35 p.
- KÁLDY, M. (2010): Jó gyakorlatok a múzeumpedagógiában – az innováció és alkalmazás hazai lehetőségei. In: Bereczki I. – Sági I. (szerk.): Bevezetés, tudás és gyakorlat. Múzeumpedagógiai módszerek – európai példák és hazai alkalmazások. Módszertani fejlesztés. *Múzeumi Iránytű*, 5. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Képzési Központ. pp. 5-7.
- LŐRINCZ, K. – LANG, L.A. – BANÁSZ, ZS (2019): A Balaton térségi Imázsa a helyi lakosság szemszögéből. In: *Modern Geográfia* 2019/IV. pp.1-14
- MOTHIRAVALLY, V. – ANG, S. – BALOCH, G. M. – KULAMPALLIL, T. T. – GEETHA, S. (2014): Attitude and perception of visually impaired travelers: A case of King Valley, Malaysia. *Social and Behavioral Sciences* 144: pp. 366-377.
- RAFFAY, Z. – GONDA, T. (2020) : Az akadálymentes turizmus innovatív jó gyakorlata. In: *MODERN GEOGRÁFIA* 2020: 4 pp. 1-14. , 14 p. (2020)
- SHAW, G. – COLES, T. (2004): Disability, holiday making and the tourism industry in the UK: a preliminary survey. *Tourism Management* 25: pp. 397–403.
- VÉGH, ZS. (2005): A segítséggel élők turisztikai lehetőségei Magyarországon. *Turizmus Bulletin* 4: pp. 26-38.
- VILA, T. D. – DARCY, S. – GONZÁLEZ, E. A. (2015): Competing for the disability tourism market – A comparative exploration of the factors of accessible tourism competitiveness in Spain and Australia. *Tourism Management* 47: pp. 261-272.
- ZSARNÓCZKY, M. (2018): The Future Challenge of Accessible Tourism in the European Union. *Vadyba Journal of Management* 2(33): pp. 39-43.
- ZAJADACZ, A. (2014): Accessibility of Tourism Space from a Geographical Perspective. *Tourism*, 24(1): 45-50. DOI: 10.2478/tour-2014-0005
- ZAJADACZ, A. – LUBARSKA, A. (2019): Development of a Catalogue of Criteria for Assessing the Heritage Site. *Studia Periegetica* nr2(26)2019 DOI: 10.26349/st.per.0026.06
- ZAJADACZ, A. – LUBARSKA, A. (2020): Sensory gardens as place for outdoor recreation adapted to the needs of people with visual impairments. *Studia Periegetica* nr2(30)2020 DOI: 10.5604/013001.0014.3170

Egyéb források:

ACCESSIBLE TOURISM:

http://www.igirasoli.ar.it/accessible_tourism.htm?cookieChecked=true (2017. 10. 04.)

AKADÁLYMENTES TURIZMUS: <http://szakmai.itthon.hu/akadalymentes-turizmus> (2017. 10. 04.)

EUROPEAN COMMISSION (2014): Economic Impact and Travel Patterns of Accessible Tourism in Europe. Final Report.

MOTIVÁCIÓ ALAPÍTVÁNY ÉS A REVITA ALAPÍTVÁNY KUTATÓMŰHELYE (2009):
Fogyatékos emberek turisztikai szokásai és igényei.

http://revitaalapitvany.hu/letoltes/tanulmanyok/turizmus_vezetoi_osszefoglalo.pdf

Központi Statisztikai Hivatal:http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag

UNWTO (2016): Highlights of the 1st UNWTO Conference on Accessible Tourism in Europe (San Marino, 19-20 November 2014)

UNWTO (2013): Recommendations on Accessible Tourism. Madrid

WHO (2011): World Report on Disability. Summary. Malta

AZ EURÓPAI PARLAMENT 2015. OKTÓBER 29-I ÁLLÁSFOGLALÁSA AZ EURÓPAI
TURIZMUS ELŐMOZDÍTÁSÁNAK ÚJ KIHÍVÁSAIRÓL ÉS ELKÉPZELÉSEIRŐL
(2014/2241(INI)) www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0391_HU.html?redirect
letöltés:2020 02.10.

1998. ÉVI XXVI. TÖRVÉNY

ORSZÁGOS FOGYATÉKOSSÁGÜGYI PROGRAM (2015–2025.)